

ЕКОНОМІКО-ІНСТИТУЦІЙНИЙ ДИСКУРС У СТРУКТУРІ ЕКОНОЛОГІЧНОЇ НАУКОВОЇ МЕТОДОЛОГІЇ

О. Є. Рубель, кандидат економічних наук

Питання формування наукового апарату економіко-екологічної (екологічної) теорії є ключовим для розвитку системи економічних і економіко-екологічних досліджень. Це породжує необхідність виділення нових тенденцій, властивостей і закономірностей розвитку економіко-екологічного понятійного апарату, сума знань якого, знаходячись у постійній динаміці, може бути названа економіко-екологічним дискурсом, який містить елементи мовознавства, психології (екологічної), основи гносеології знання, також, предметно, економічної, екологічної, економіко-екологічної теорії. Актуальними є завдання оцінки (моделювання) мислення, свідомості, наукового мовлення у сфері економіко-екологічних досліджень як інструменту формування економіко-екологічного дискурсу, що є методом і унікальним науковим явищем.

Достатньо глибокий аналіз тезауруса економіко-екологічної теорії зроблено у роботах Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України (ІПРЕД НАНУ), зокрема, роботі «Природокористування: основи економіко-екологічної теорії» [1]. Крім того, роботи Інституту, пов'язані з екологічною теорією, були узагальнені в збірнику праць «Екологія: джерела, проблеми та перспективи», у праці академіка Б. В. Буркинського «Екологія: становлення та розвиток» [2].

Інституційний дискурс в українській науці точиться навколо кількох базових понять, пов'язаних із низкою наукових категорій. Проте, мабуть найбільшу «панораму» категоріального уявлення являють роботи, виконані в Інституті економіки та прогнозування національної академії наук України (В. М. Гець),

зокрема категорія «інституційної архітектури» у праці за редакцією А. А. Гриценка [3, с. 117–119]. У ній досліджено наукові категорії «інституційна місія», «інституційна еволюція», «інституційна динаміка».

В українській економічній літературі обґрунтуванню темпів, масштабів та магістральних напрямів інституціональних перетворень присвячена значна кількість наукових праць таких учених, як В. Гець, О. Алімов, В. Новицький, В. Кредісов [4–7].

Досить практичним є широкий діапазон інституційного дискурсу праці М. Хвесика [8] у співавторстві з В. Голяном [9]. В фокусі цих досліджень – інституційні перетворення та такий важливий інститут як «власність». На жаль, згідно з оцінками цих учених, з якими слід погодитись, більша частина досліджень учених «інституціоналістів» України, Росії замикаються в інституційному дискурсі щодо трактування категорії «інститути».

Відомі російські вчені Я. Кузьмінов, В. Радаєв, А. Яковлев та Є. Ясін розглядають інститути як правила поведінки, тобто як регулятивні принципи, які передбачають чи, навпаки, забороняють ті чи інші способи дій.

Н. Мильчакова розглядає інститути як розроблені людьми правила та обмеження діяльності індивідів і фірм в економіці та суспільстві в цілому [10, с. 99].

Російський учений В. Тамбовцев усю сукупність економічних інститутів з погляду їх походження розділяє на два класи – природні та штучні. Природні інститути, на його думку, – це автоматична реакція на ті чи інші зміни. Штучними ж є такі конструкції, які створені людськими діями, що здійснюються відповідно до ідеальної нормативної моделі [11, с. 82].

У пошуках відповідей на імперативні проблеми інституціональної теорії вчені й політики пострадянського наукового простору звернулися до інституціональної теорії Заходу. Найбільш глибокими і цікавими науковими результатами в цьому напрямі є праці С. Архієреєва [12, 13], В. Бодрова [14], В. Гейця [15], А. Гриценко [3], М. Зверякова [16], Б. Кваснюка, В. Маєвського, В. Радаєва [17], В. Тамбовцева, А. Шаститко [19], хоча, звичайно, цим списком уся панорама інституційних досліджень не вичерпується...

На думку В. М. Тарасевич, вітчизняна наука не може обмежуватися по відношенню до західної лише ретрансляційної і адаптаційної функціями. Необхідна опора на власні фундаментальні теорії, результати пошуків гносеологічних підстав, передумов і змісту вітчизняної інституційної теорії, яка б вступила в творчий діалог із західною наукою [20].

Метою статті є уточнення тенденцій інституційного дискурсу як об'єктивного наукового явища, оцінка базових тенденцій інституційного дискурсу в інформаційному полі становлення української економічної думки в контексті аналізу економіко-екологічних трансакцій.

Дискурс (фр. *discourse*, англ. *discourse*, от лат. *discursus* – рух, круговорот; бесіда, розмова) – мова, процес мовної діяльності; спосіб мовлення. Категорія «дискурс» багатозначна [21]. Портал «Языкознание.ру» подає таке трактування цього терміна [22]: «Це поняття модифікує традиційні уявлення про мову, текст, діалог, стилі й навіть мислення». Найбільше чітко виділяються три основних класи вживання терміна «дискурс», що співвідносяться з різними національними традиціями та внесками конкретних авторів.

До першого класу відносять особисто лінгвістичні вживання цього терміна, історично першим із яких було його використання в назві статті «Дискурс-аналіз» американського лінгвіста, що народився в м. Балті Одеської області Зеллінга Харриса [23], надрукованої в 1952 р. Сповна цей термін був затребуваний приблизно через два десятиліття. Зокрема, лінгвістичні вживання терміна «дискурс» самі по собі досить різноманітні, але в цілому за ними ховаються спроби уточнити й розвину-

ти традиційні поняття мови, тексту та діалогу. Зеллінг Харрис почав розробляти методологію дискурсивного аналізу, заснованого на теорії інформації. Ідеї Харриса про «рух інформації в дискурсі» частково продовження в працях американських учених (Н. Хомського, Пенсильванський університет).

Реальна практика сучасного (із середини 1970-х рр.) дискурсивного аналізу пов'язана з дослідженням закономірностей руху інформації в рамках комунікативної ситуації, здійснюваного через обмін репліками; таким чином реально описана певна структура діалогової взаємодії, що продовжує цілком структуровану лінію, початок якої було покладено Харрисом [23].

Перший клас трактування терміна «дискурс» представлений, головним чином, в англійській науковій традиції [23].

Другий клас уживань терміна «дискурс», що вийшов в останні роки за рамки науки та став популярним у публіцистиці, походить від французьких структуралістів і постструктуралістів, і насамперед до М. Фуко. За цим простежується прагнення уточнити традиційні поняття стилю та індивідуальної мови [23].

Перший і другий напрям (дискурс-комунікація та дискурс-стиль (поведінка та психологічний образ) відображені в працях з екологічної психології [24].

Існує, нарешті, третій тип вживання терміна «дискурс», що пов'язано, насамперед з ім'ям німецького філософа й соціолога Ю. Хабермаса [27]. Юрген Хабермас (Jürgen Habermas) – німецький філософ і соціолог. Професор університету у Франкфурті-на-Майні, директор Інституту з питань дослідження умов життя науково-технічного товариства Макса Планка. У третьому розумінні «дискурсом» називається особливий ідеальний вид комунікації, здійснюваний у максимально можливому відстороненні від соціальної реальності, традицій, авторитету, конформізму тощо. Такий, що має за мету критичне обговорення та обґрунтування поглядів і дій учасників комунікації. З іншого боку, це можна назвати «дискурсом раціональності», саме ж слово «дискурс» тут явно відсилає до основного тексту наукового раціоналізму – «Роздумів про метод» Р. Декар-

та (в оригіналі – «Discours de la méthode», що можна перекласти як «дискурс методу»).

Нарешті, четвертий і цілком окремих напрям трактування «дискурсу» відображений у працях Маріанне В. Йоргенсена [28].

У передмові до праці датського вченого Маріанне В. Йоргенсена В. І. Кисільова пише: «Дискурс стає самостійним смисловим полем, якогось реальністю, яка розвивається за відповідними символічними законами. Безумовно, зміст і структура дискурсів не просто відображають уявлення людей про світ, а й створюють символічну реальність зі своїми соціальними законами і правилами поведінки [28].

Дійсно, дискурс стає одним із елементів інституційної теорії і може бути протиставлено теорії марксистської [29]. Своєрідним економічним дискурсом у такому випадку виступає дискурс інституціональний.

У теорії дискурсу Лакло і Муфф дискурсивні процеси охоплюють усю соціальну область.

Для проведення дискурс-аналізу теорія дискурсу пропонує зосередитися на конкретних мовних висловлюваннях при артикуляції (включаючи економіко-екологічну артикуляцію), які значення вони встановлюють, розміщуючи елементи в певних відносинах один до одного...

«У суспільному виробництві свого життя, – писав К. Маркс, – люди вступають у певні,

необхідні, від їхньої волі не залежні відносини – виробничі відносини, які відповідають певному щаблю розвитку їхніх матеріальних продуктивних сил. Сукупність цих виробничих відносин становить економічну структуру суспільства, реальний базис, на якому вищується юридична і політична надбудова і якому відповідають певні форми суспільної свідомості» [29].

Завдяки включенню політичного елемента в модель «базис / надбудова» соціальні процеси більше не розвиваються тільки в одному напрямі: тепер економіка вже не визначає все інше. Те, що відбувається в надбудові, тепер також може впливати на базис і змінювати його. Виникає наступне питання: де встановити межу між політичною боротьбою і економічною детермінацією? До якої міри економіка впливає на соціальні процеси, і до якої міри надбудова може впливати на базис? [30]

Інституційна теорія ставить у центр суспільства, на відміну від марксистської теорії – комунікацію, у специфічному розумінні – дискурс. Формування суспільства здійснюється не знизу догори, а у двох напрямках, ураховуючи економіко-екологічні імперативи, – місце базису займають «об’єктивні» природно-ресурсний потенціал та природне середовище (рис.).

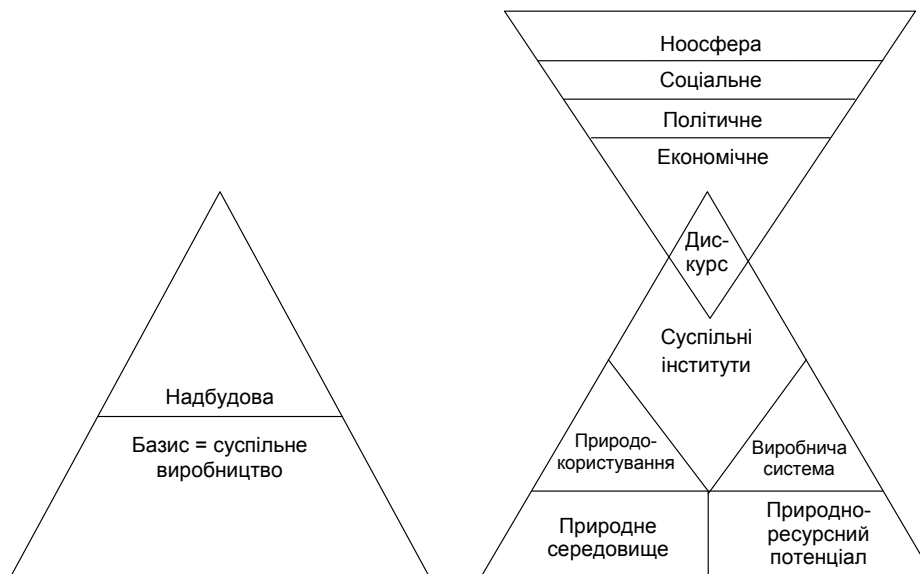

Рис. Співвідношення «базису та надбудови» суспільства у марксистській економічній теорії та в інституціональній екологічній теорії

Антоніо Грамші, основне джерело натхнення Лакло і Муффа у їх працях, сформулював теорію, яка повинна була вирішити ці питання. Він зменшив вплив економіки на соціальні процеси, оскільки вважав, що неможливо пояснити владу правлячого класу однієї лише ідеологією. Він застосував концепт гегемонії, щоб пояснити ті процеси в надбудові, які грають роль у формуванні свідомості людей: «Гегемонію краще за все розуміти як організацію згоди, процес, за допомогою якого підлеглі форми свідомості конструюються без насильства чи примусу» [30]. В інституційній теорії ця «гегемонія» описана сучасною теорією економічного конвенціоналізму [31].

Лакло і Муфф перетворюють марксистську традицію трьома способами: по-перше, вони відмовляються від ділення галузі соціального на базис і надбудову і розглядають все соціальне як продукт дискурсивних процесів; по-друге, вони відхиляють марксистську концепцію суспільства; по-третє, в своєму розумінні соціального Лакло і Муфф відхиляють марксистський погляд на процес формування ідентичності та групи. У марксизмі люди мають об'єктивну (класову) ідентичність, незалежно від того, усвідомлюють вони це чи ні. Лакло і Муфф вважають, що неможливо заздалегідь визначити, до якої саме політичної групи належить людина. Ідентичності людей (як колективна, так і індивідуальна) – це результат умовних дискурсивних процесів і, як така, є частиною дискурсивної боротьби.

У теорії природокористування переваги і значимість дискурсу як соціального і політичного явища «врівноважується» вже не стільки матеріальною виробничою базою, як у марксистській теорії, а «об'єктивною» реальністю, що формується природними факторами, силами та об'єктами, а в окремому випадку – природно-ресурсним потенціалом.

«Об'єктивність» цього співвідношення виходить далеко за рамки цього дослідження, однак значимість співвідношення економіко-екологічного, інституційного дискурсу та практики природокористування яскраво демонструється активним обговоренням і активною економічною практикою у сфері запобі-

гання зміні клімату, боротьби та адаптації до його наслідків [32].

Отже, інституційний дискурс в українській науці точиться навколо кількох базових понять, пов'язаних із низкою наукових категорій, перш за все «інститут», також обговорюються наукові категорії «інституційна місія», «інституційна еволюція», «інституційна динаміка», аналізується категорія «трансакції».

Інституційний, економіко-екологічний дискурс як відносно загальноприйнятий спосіб бачення та інтерпретації економічних і економіко-екологічних комунікацій, що виникають між суб'єктами та об'єктами природокористування, є цілком об'єктивним явищем сучасної наукової методології.

Інституційний дискурс трактують як інструмент творення суспільства на протигагу марксистській теорії базису та надбудови.

Подальші дослідження в представленому напрямі мають бути пов'язані розвитком методології аналізу економічних і економіко-екологічних дискурсивних практик у цілому, та окремих інституційних категорій зокрема.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буркинський Б. В. Природопользование: основы экономико-экологической теории / Буркинський Б. В., Степанов В. Н., Харичков С. К. – Одеса : Ін-т проблем ринка і економіко-екологічних досліджень НАН України, 1999. – 350 с.
2. Экология: истоки, проблемы и перспективы : сб. науч. тр. / редкол. : Б. В. Буркинський (отв. ред.) [и др.]. ; НАН України, Ін-т проблем ринка і економіко-екологічних досліджень. – Одеса : [б. и.], 1995. – 132 с.
3. Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований / под ред. А. А. Гриценко. – Х. : Форт, 2008. – 928 с.
4. Економічний розвиток України: інституціональне та ресурсне забезпечення : монографія / О. М. Алімов, А. І. Даниленко, В. М. Трегубчук [та ін.]. – К. : Об'єднаний інститут економіки НАН України, 2005. – 540 с.
5. Кредісов В. Роль біхевіоріальних чинників у побудові ринкової інституційної системи / В. Кредісов // Економіка України. – 2003. – № 12. – С. 46–50.

6. Муховиков А. М. Формування земель комунальної власності територіальних громад : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.08.01 / Муховиков А. М. ; РВПС України НАН України. – К., 2004. – 20 с.
7. Ткаченко О. Лише Комуністична партія здатна відродити АПК / О. Ткаченко // Комуніст. – 2005. – № 90 (822). – С. 2.
8. Хвесик М. А. Інституційна модель природокористування: пострадянський формат / М. А. Хвесик. – К. : Кондор, 2007. – 788 с.
9. Хвесик М. А. Інституційна модель природокористування в умовах глобальних викликів : монографія / М. А. Хвесик, В. А. Голян. – К. : Кондор, 2007. – 480 с.
10. Мильчакова Н. Эффективность фондового рынка: институциональный подход / Н. Мильчакова // Вопросы экономики. – 2004. – № 5. – С. 97–110.
11. Тамбовцев В. Теоретические вопросы институционального проектирования / В. Тамбовцев // Вопросы экономики. – 1997. – № 3. – С. 82–94.
12. Архиреев С. И. Трансакционные издержки и неравенство в условиях рыночной трансформации / С. И. Архиреев. – Х. : Бизнес-Информ, 2000. – 288 с.
13. Архиреев С. І. Трансакційний сектор економіки України / С. І. Архиреев. – Х. : ХФ НІСД, 2003. – 56 с.
14. Бодров В. Соціальне ринкове господарство / В. Бодров, А. Кредисов, П. Леоненко. – К. : Либідь, 1995. – 128 с.
15. Геєць В. М. Інституційні аміни, формування громадянського суспільства та передумови стабільного економічного зростання / В. М. Геєць // Інституційна політика в Україні. – Ін-т економ, прогноз. НАН України. – К., 2000. – С. 1–7.
16. Зверяков М. Ліберальна ідея і модернізація економіки України / М. Зверяков // Економіка України. – 2010. – № 7. – С. 11–21.
17. Радаев В. В. Формирование новых российских рынков: Трансакционные издержки, формы контроля и деловая этика / В. В. Радаев. – М. : Центр полит. технологий, 1998. – 328 с.
18. Шаститко А. Е. Неинституциональная экономическая теория / А. Е. Шаститко. – М. : Теис, 1999. – 465 с.
19. Шаститко А. Е. Институты и экономический рост / А. Е. Шаститко // в кн. : Введение в институциональный анализ. – М. : ТЕИС, 1996. – 348 с.
20. Тарасевич В. М. Інституційна архітектура та інституційна динаміка / В. М. Тарасевич // Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований / под ред. д-ра экон. наук А. А. Гриценко]. – Х. : Форт, 2008. – 170 с.
21. Барыгин И. З. Международное регионоведение : учеб. для вузов / Барыгин И. З. – С.Пб. : Питер, 2009. – 384 с.
22. Дискурс [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://yazykoznanie.ru/content/view/60/249-11.04.2008>. – Название с экрана.
23. Harris Zellig Sabbetai Language and Information. – NY, 1988. – 451 p.
24. Хэррис Зеллинг. Совместная встречаемость и трансформация в языковой структуре / Хэррис Зеллинг // Новое в лингвистике. – 1962. – Вып. II. – С. 65–78.
25. Зеллинг Харрис [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki>. – Название с экрана.
26. Рубель О. Є. Екологічна психологія як парадигма сталого управління природокористуванням // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського / Рубель О. Є. – Одеса, 2001. – С. 166–170.
27. Хабермас Ю. Будущее человеческой природы: На пути к либеральной евгенике? / Хабермас Ю. ; пер. с нем. М. Л. Хорькова. – М. : Весь Мир, 2002. – 144 с.
28. Марианне В. Йоргенсен, Луиза Дж. Филлипе. Дискурсанализ. Теория и метод : пер. с англ. / Марианне В. Йоргенсен, Луиза Дж. Филлипе. – 2-е изд., испр. – Х. : Туманитарный Центр, 2008. – 352 с.
29. Маркс К. Сочинения / Маркс К. и Энгельс Ф. – 2 изд. – Т. 13. – С. 752.
30. Barrett M. Ideology, politics, hegemony: from Gramsci to Laclau and Mouffe / M. Barrett. – Cambridge : Polity Press, 1991. – 641 p.
31. Swedberg R. What Has Been Accomplished in New Economic Sociology and Where is it Heading / Swedberg R. // European J. of Sociology. – 2004. – V. 45, № 3. – P. 317–330.
32. Рубель О. Е. Организационно-программные подходы к адаптации прибрежных территорий к негативным последствиям изменения климата / О. Е. Рубель // Трансграничное сотрудничество в адаптации бассейна Днестра к изменению климата : сб. науч. статей. – К. : Междунар. ассоциация хранителей реки «Есо-Tiras», 2011 – С. 58–79.